

Karkusz Patrik Dániel

A PSZICHOANALÍZIS FILOZÓFIAI KRITIKÁJA KARL POPPER ÉS WITTGENSTEIN MUNKÁSSÁGÁNAK KERESZTMETSZETÉBEN

I. Bevezetés

A XX. században fordulat állt be a gondolkodástörténetben, aminek következtében Freud (és elmélete) száműzetésbe került, amely száműzetés napjainkban sem került feloldás alá, a mai napig meghatározó. Egy száműzetés természetszerűleg akkor igen hatásos, ha a száműzött örökkön visszavágyik eredeti közegébe, mely őt kitaszította berkeiből, s mindemellett nem árt az sem, ha száműzetésének új helyén nem érzi igazán jól magát. A pszichoanalízis esetében mindkét feltétel teljesül, így „büntetése”, amit vagy megérdemelten vagy megérdemeletlenül kapott igazán hatásos. De miről is szól ez a száműzetés? Hogyan került a freudi elmélet ilyen helyzetbe és mi is pontosan ez a helyzet? E két kérdés megválaszolása az egész dolgozat szempontjából megkerülhetetlen.

Freudot a filozófia szigetére száműzték, szűkebben véve a pszichológia, tágabban véve a tudomány területeiről. Természetesen a filozófiára is tekinthetünk úgy, mint tudomány, bölcsészettudomány, s nem is gondolom, hogy az efféle tudományok egy hierarchikus rendben az alsóbbrendűség érzetében kellene hogy szenvedjenek, de Freud életművét lapozgatva egyértelművé válik számunkra, hogy a pszichoanalízis filozófiává (netalántán metafizikává) való nyilvánítása nem igazán felel meg azon elképzeléseknek, amit megalkotója szánt neki a tudományok rendszerében. Freud mindig is hangoztatta, hogy a pszichoanalízissel nem célja egy új világnézet megteremtése. Úgy gondolta az karöltve jár a természettudományokkal, az azok által meghatározott és létrehozott világnézet követője, kiegészítője; mert bár a természettudományok hatásköre nem terjed ki a lélek jelenségeire (maximum csak annyiban, mint a lélek történéseit okozó agyi folyamatok vizsgálata), a pszichoanalízis betölti ezt az űrt, ezáltal a tudományos világnézetet bár kibővíti, de meg is őrzi¹.

John Horgan kiváló cikkben² tárgyalja a freudi módszer pszichológiai helyzetét. Kifejti, hogy bár a pszichoanalízis (sok más beszélgetés alapú terápiához hasonlóan) vesztett presztízséből, és a pszichológián belül sokkal inkább a gyógyszeralapú kezelések kezd dominálni, attól még nem nyilváníthatjuk halottnak. Sőt Horgan egészen odáig megy, hogy a gyógyszeres kezelések hatékonysága semmivel sem bizonyítottabb és hatékonyabb, mint a beszélgetős terápiáké, így utóbbiak pszichológiai diszkvalifikálása nem hogy tévedés, hanem sokkal inkább hatalmas hiba lenne. Ezért nem tűnt még el Freud a pszichológia palettájáról

¹ Freud szövegei közül az egyik legolvasmányosabb a pszichoanalízis tudománnyá tételét illetően: *Pszichoanalízis és világnézet*. In.: *Filozófusok Freudról és a pszichoanalízisről*. Cserépfalvi Kiadása, Budapest, 1993. Később: FFP.

² Horgan, John: *Miért nem halott Freud?* In.: *Bevezetés a pszichológiába. Szöveggyűjtemény*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

manapság sem, vissza-visszatér száműzetéséből, hiszen Napóleon óta tudjuk, hogy a száműzetés nem egyenlő a halállal.

Más elképzelések szerint a freudi elmélet „szívóssága” gondolkodástörténeti jelentőségéből ered. Elég csak Badiou *A század*³ című munkájára gondolnunk, amely egy egész fejezetet (előadást) szentel Freud munkásságának, és a XX. század egyik legjelentősebb elméletalkotójaként számol be a pszichoanalízis atyáról. Badiou szerint Freud nevéhez köthető a szexualitás felszabadítása és tudományos erejű témává emelése, s ennek hatása felbecsülhetetlen a mai világunkra nézve. Talán ebből is adódik az, amit Bánfalvi oly érzékletesen ír le, hogy „bele lehet fogni Freud temetésébe, de nem lehet a temetést befejezni (...) [hiszen] ha nincs itt az ideje gondolatai halálának, akkor még az is lehetséges, hogy a gyász munka véget nem érővé válik, és nem a befolyásolásától való megszabadulás, hanem depresszió lesz az eredménye...”⁴

Mégis, ha ilyen meghatározó Freud mind a múlt és mind a jelen század tekintetében, honnan ered ez a presztízsvesztés? Miért tartjuk manapság a pszichoanalízist sokkal inkább egy jól végiggondolt filozófiai konstrukciónak, mint egy jól alátámasztott tudományos elméletnek? Dolgozatomban ezekre a kérdésekre szeretnék megfelelni, és kimutatni a pszichoanalízis néhány kritikus pontját Karl Popper és Wittgenstein Freud-kritikájának pozíciójából. Freudot sokan sokféleképpen kritizálták, de úgy gondolom, hogy ez a két jelentős filozófus, mind éleslátásában, mind érvelésének újszerűségében kimagaslik a többi kritikus közül, arról nem is beszélve, hogy nagyban hozzájárultak a pszichoanalízis jelenlegi megítélésének kialakulásához. Mindemellett azt sem tartom elhanyagolható ténynek, hogy bár két egymással ellentétes gondolkodású (és ellentétes személyiségű) filozófusról van szó Popper és Wittgenstein esetében, mégis (különböző utakon) de hasonló megfontolásokra jutnak a pszichoanalízissel kapcsolatban, ezért dolgozatomban törekedni fogok a két filozófia metszéspontjának felderítésére is, és igyekszek párhuzamot vonni a két gondolkodó (vetélytárs?) kritikája között.

Ez az írás tehát *filozófiai* írás, így nem tisztsége belemenni a pszichoanalízis vagy éppen a pszichológia gyakorlati oldalát, működését firtató kérdésekbe. Filozófiai szempontból Karl Popper és Wittgenstein filozófiája érdekelt, nem pedig az, hogy Freud elmélete milyen tudományos elképzelések alapján szerveződött, vagy éppen hogy milyen változásokon ment keresztül Freud életében és Freud halála után. Központi kérdésem nem az volt, hogy lehet-e a pszichoanalízis tudomány, hanem az, hogy lehet-e a pszichoanalízis tudomány Popper és Wittgenstein filozófiai értelmezési keretei között? Természetesen ehhez szükségszerűen hozzátartozik az is, hogy megvizsgáljam, hogy az eme két filozófus által elmondottak valóban helytállóak-e, s ezáltal valóban boncolgatom a pszichoanalízis tudományos lehetőségeit, de ez (a fentebb leírtakkal egybecsengve) nem teljes átvilágítás: a pszichoanalízis tudományosságát érintő aspektusok közül

³ Badiou, Alan: *A század*. Typotex Kiadó, Budapest, 2010.

⁴ Bánfalvi Attila: *Mélységvesztésben*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2006. 13.o. Később: M.

csak a két szerző szempontjából fontos dolgokat emeltem ki, a szerzők filozófiájára koncentrálni.

Ettől függetlenül dolgozatom utolsó fejezete – mintegy érzékeltetve, hogy a popperi és wittgensteini kritika nem megkerülhetetlen, megkérdőjelezhetetlen és kizárólagosan mérvadó – hosszabban tárgyalja Freud lehetőségeit, a kifejtett filozófia kritikák ellenpólusaként. Úgy véltem erre azért volt szükség, hogy érzékeltessem, hogy Popper és Wittgenstein nem tudott véglegesen leszámolni a freudi elmélettel, másrészt, hogy a két filozófus kritikája ellenére (még ha el is fogadjuk egytől egyig mondandójukat) még mindig nyílnak lehetőségek a pszichoanalízis előtt, amelyek egyáltalán nem alsóbbrendűek vagy haszontalanabbak annál, mint amitől e két szerző megfosztja azt. Ugyanakkor az új lehetőségek kijelölése szintén nem demagóg előírás, pusztán változatok egy kiutkeresésre, szintén filozófiai lélegzetvétellel, amely lélegzetvételnél véleményem szerint elkerülhetetlen adaléka az olvasó filozófiai szellemisége is, azaz a kritikus befogadás, ami reményeim szerint elkerülhetetlenül működésbe is fog lépni írásom olvasása közben.

II. Karl Popper, avagy hogyan nem felelt meg a pszichoanalízis a demarkációs kritériumnak?

Popper filozófiájának nem a pszichoanalízis megcáfolása volt a cél, hanem egy megfelelő kritérium megtalálása (ezt nevezi ő demarkációs kritériumnak⁵), amely elválasztja egymástól a tudományokat és áltudományokat. Míg korábban ezt a kritériumot a Bécsi kör filozófusai a verifikálhatóságban, azaz egy elmélet igazolhatóságában találták, vagy vélték megtalálni, addig Popper más aspektusból közelítette meg a dolgokat. Az ő kritériumának ugyanis a falszifikáció (azaz a megcáfolhatóság) volt az alapja: a tudományos kijelentést, elméletet az választja el az áltudományos kijelentésektől, hogy van lehetőség a tesztelésére, és a tesztelés következtében van esélyünk megcáfolni azt. Popper szerint egy kutatónak, elméletalkotónak, már a kísérleti alátámasztás legelején választ kell adnia az egyik legfőbb kérdésre: Melyek azok az események, melyeknek bekövetkeztekor az elméletemet megcáfolnak tekintem?⁶ Minden tudományos elméletnek esélyt kell adnia a falszifikációnak. Éppen ezért sohasem lehet egyetlen elmélet sem megkérdőjelezhetetlen, csak (ha több cáfolási kísérletet is sikeresen átvészelt) korroborálva lehet, azaz ideiglenesen jóváhagyva.

Ezen kritérium alapján mi a probléma Freud elméleteivel? Popper nem csak a pszichoanalízis áltudományos jellegének bebizonyítására használja fel a falszifikációt, hanem mondhatni a „problémás” elméleteket csokorba gyűjti, és

⁵ A témához lásd: Popper, Karl: *A tudományos kutatás logikája*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997. Később: TKL.

⁶ A popperi kérdés megfogalmazása és egyéb releváns megjegyzések a témával kapcsolatban: Dienes Zoltán: *Mitől tudomány a pszichológia?* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2013. Később: MTP.

éppúgy hatással lép fel Freud ellen, mint ahogy azt teszi Adlerrel vagy éppen a marxizmussal. Számunkra ebben a dolgozatban leginkább a Freud-Adler levezetés lesz mérvadó. Popper 1963-mas könyvében mely a *Conjectures and Refutations*⁷ címet viseli, párhuzamot von e két nagyhatású pszichológus között, ugyanis mindkét elmélet legnagyobb hibájaként a mindent magyarázó jellegüket rója fel. Kiváló példát hoz mondandójának alátámasztására. Két esetet vonultat fel. Az egyikben valaki „beledob egy gyereket a vízbe, azzal a szándékkal hogy befojtsa”⁸ a másikban valaki „feláldozza az életét, mert ki akarja menteni a gyereket”⁹. Ezek után következetesen megmagyarázza mindkét esetet Freud és Adler szemszögéből is. A freudi elképzelés szerint az első személy elfojtás rabja volt, a második sikeresen szublimálta elfojtását. Az adleri individuálszichológiával pedig úgy magyarázhatunk, hogy míg az első alany kisebbségi érzetében bűncselekményt követ el, hogy bizonyítson magának, addig a második kisebbségi érzetét kompenzálja azzal, hogy megmenti a fuldoklót. Két különböző elmélet, két különböző végeredmény, de ugyan az az eset. Úgy vélem ezzel a példával Popper kitűnően mutat rá arra, hogy mindkét elmélet nagy hibája, hogy bármit magyarázni képesek, nincs olyan amit ne tudnának elméleteik keretein belül igazolni, de állításaikat lehetetlen kitenni a falszifikációnak, nincs olyan mód, ahogy be lehetne bizonyítani, hogy egyik igazabb a másikinál, vagy épp azt, hogy bármelyikük téved.

Talán a sors furcsa játékának köszönhetjük azt is, hogy bár Heideggernek biztosan nem volt célja, mégis megerősíteni látszik a popperi tábor a Freuddal szemben, még hozzá úgy, hogy saját gondolkodását is a falszifikacionizmus martalékául veti (ismételten jelezve, hogy a sors játékának és nem a heideggeri szándéknak köszönhetően). Ugyanis hogyan cáfolja Heidegger Freudot? Álljon itt egy beszélgetés részlete a kérdés megválaszolásaként, ami véleményem szerint remekül reprezentálja a heideggeri hozzáállást a lelki-freudi kérdésekhez, most éppen a felejtés témakörét érintve egy táskáját a barátjánál hagyó asszony esetét elemelve:

„A táska otffelejtésének esetén nincsen szó öntudatlan szándékról. (...) Éppen mert számára a férfi, akinél látogatóban volt nem közömbös, elmenése olyan, hogy elmenéskor és a legmeghatározottabban éppen az elmenéskor még mindig ott van, és egyre inkább ott van. S mert az elmenéskor még olyannyira a férfinál van, a táska egyáltalában nincs jelen. Az ilyen elmenéskor a táska ottmarad, mert az asszony már a még-a-szobában-léte során is olyannyira a barátjánál volt, hogy a táska már akkor sem volt jelen.”¹⁰

⁷ Popper, Karl: *Conjectures and Refutations*. Basic Books, New York, 1963. DE, az általam használt magyar fordítás: Popper, Karl: *A tudomány: feltevések és cáfolatok*. In.: FFP.

⁸ FFP. 84.o.

⁹ Uo.

¹⁰ Martin Heidegger: Freudról és a pszichoterápiáról. In.: FFP. 54-55.o.

Freud az esetet azzal magyarázta volna, hogy az asszony öntudatlanul táskáját barátjánál hagyja, mert szeretne visszatérni hozzá, tudat alatt a visszatérés vágya okozza feledékenységét. Ezzel szemben Heidegger, szokásos sajátos terminológiájával, azt közli számunkra, hogy nincs ilyen tudat alatti vágy, pusztán az asszony barátjánál léte során olyan pozitív érzelmeket él át, hogy a táska beleolvad az összefüggés egészbe, s nem tolakodik előre az asszony képzeleti között, így megfeledezik róla. Megcáfolta e Heidegger Freudot? Vagy éppen Freud cáfolta meg Heideggert? Vagy Popper érvénytelenítette mindkettőjüket? Úgy gondolom ezen érdemes elgondolkoznunk.

A cáfolás kérdése eleve problematikus, hiszen ha Heidegger megcáfolta Freudot, akkor semmisé válik a popperi ellenvetés a pszichoanalízissel szemben, hiszen akkor épp az imént bizonyítottuk be, hogy állításai bár helytelenek, de tudományosan kifogásolhatatlanok hiszen falszifikálhatók. De miért lenne inkább igaza Heideggernek mint Freudnak (s a kérdést ismételtelen megfordíthatnánk)? Épp itt lép be a gondolatmenetbe a popperi elképzelés: Heidegger semmivel sem különbözik a demarkációs kritérium szempontjából Freudtól, hiszen állításai éppoly spekulatívák mint a freudi tételek. Nincs olyan objektív-empirikus háttértár, melynek segítségével egyáltalán különbséget tudnánk tenni, hogy Freud interpretálja helyesen a helyzetet vagy Heidegger (netalántán Adler?). Sem Freud, sem Heidegger nem tesz cáfolható kijelentéseket, elméletükkel mégis mindent elképzelhetően magyaráznak, így a popperi perspektíva szerint egyik sem jobb vagy rosszabb a másiknál, csak egyszerűen nem tudomány.

Épp így Popper, arra az álláspontra jut a pszichoanalízissel szemben, hogy az áltudomány; állításai nem felelnek meg a demarkációs kritériumnak, inkább sorolhatjuk a mitológia és metafizika csoportjába, mint a természettudományokéba. Viszont a legérdekesebb mindebbe, hogy Popper hasonló szempontok és hasonló retorika alapján ítéli el Freudot, mint ahogy Freud ítélte el a vallást, és távolított azt el a tudomány útjából. A vallást mint magyarázó kísérletet interpretálja Freud, melynek „vígasztalásai nem érdemelnek bizalmat”¹¹, hiszen nem képes azt a természettudományok módszereivel igazolni. A vallás egy alternatív világkép Freud szerint a tudományokkal szemben, amely olyan vezetőhöz hasonlatos, mint aki „kijelenti, hogy ő zavartalanul vezet olyan közlekedési szabályok szerint, melyek magasröptű fantáziájából származnak”.¹² Így vélekedett Popper is Freudról: ő maga találja ki a pszichoanalízis szabályait, amiket addig formáz, és toldoz, ameddig a számára megfelelő eredményt nem produkálják. Mindemellett Freud a *petitio principii* problémájával vádolja¹³ az Isten fogalmat, de véleményem szerint ugyan ez saját tudattalan fogalmára is kiterjeszhető volna. Vizsgáljuk hát meg a freudi tudományeszmét, immáron a popperi kritikát is szem előtt tartva.

¹¹ FFP. 33.o.

¹² Uo. 36.o.

¹³ Uo. 35.o.

*A nárcizmus bevezetése*¹⁴ című munkájában Freud egy olyan tudománykép mellett teszi le szavazatát, amely nem épülhet spekuláción, hanem csak a megfigyelések sokasága alakíthatja ki alapzatát. Mindehhez *Ösztönök és ösztönsorsok*¹⁵ című írásában hozzárendeli azt is, hogy a tudományos vizsgálódás legelején még nincsen szükségünk élesen körülhatárolt alapfogalmakra, ezek kezdetben nyugodt szívvel lehetnek homályosak, hiszen a terminusokat tapasztalatok révén tisztázzuk és a kapott eredmények miatt változáson eshetnek át. Lényegében azt mondhatjuk, Freud az indukció módszere alapján szervezi elméletét, így nem kell lepleznünk nem létező meglepetségünket, hogy az alapvetően dedukcionista Popperrel szöges ellentétben áll. Popper elképzelhetetlennek tartott azt, hogy homályos elméletekből kiindulva, a tapasztalat útján tisztázzuk fogalmainkat, hiszen ez olyan toldozó-foltozó metódus, amelyet tisztességes tudós nem művelhet.

Egy másik szöveghelyen Freud így nyilatkozik a tudományról: „rendszerint úgy dolgozik, mint a művész az agyagmodellen, aki fáradhatatlanul alakítja nyers vázlatát, hozzátesz és elvesz belőle, amíg kellő fokú hasonlóságot el nem ér a látott vagy elképzelt tárggyal”¹⁶. Sőt hozzáteszi, hogy a tudományra „nem igaz, hogy egyik kísérlettől a másikhoz botorkál, hogy egyik tévedést a másikkal cseréli fel”¹⁷. Ezekből kiindulva nem csoda, hogy Popper ellenszenvet táplált a freudi gondolatokkal szemben, hiszen Poppernél épp ez a „tévedés” a mozgatórugó és pont a „fáradhatatlan alakítás” az, ami visszaveti a tudományos fejlődést; arról nem is szólva, hogy Freud kijelenti, hogy az érett tudományok „szilárd alappal rendelkeznek, melyeket már csak módosítani és kiépíteni fognak, de lebontani többé nem”¹⁸.

Ugyanakkor nem feltétlenül mondhatjuk azt, hogy a freudi tudományos elképzelés rossz. Freud a vallással szembeni érveinek egyike ugyanis pont az volt, hogy a vallás tapasztalati úton megcáfolható (vagy minimum kísérleti úton nem igazolható) és ezért alsóbbrendű a tudományhoz képest. Freud hasonlóan gondolkozott a tudományról, mint tette azt a Bécsi kör, sokkal nagyobb hangsúlyt fektetett saját elméletein belül is a verifikálásra, mint egyéb tényezőkre. Így felmerülhet a kérdés, hogy Popper jogosan helyezi-e Freudot a tudományos játszmán kívülre, hiszen azt mondhatjuk, Freud behelyezi magát a játszmába, csak más elveket képvisel abban, mint Popper. Míg Poppernek a falszifikacionizmus az egyetlen elfogadható tudományos kritérium, addig Freud a verifikáció kritériumával lép a játékba; lényegében Freud is „tudománytalanságot állít szembe a hivatalos tudományossággal (...) úgy, hogy maga is azt hiszi, ugyanazon a térfélen küzdenek, ti. hogy tudományt művel ő is”¹⁹. Efelől Poppert

¹⁴Freud, Sigmund: *A nárcizmus bevezetése*. In.: Freud, Sigmund: *Ösztönök és ösztönsorsok*. Metapszichológiai írások. Filum Kiadó, Budapest, 1997. 20.o. Később: ÖÖ.

¹⁵ Freud, Sigmund: *Ösztönök és ösztönsorsok*. In.: ÖÖ. 43.o.

¹⁶ FFP. 39.o.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ M. 62.o.

némi dogmatizmussal vádolhatnánk: miért pont ő szabja a játékszabályokat, azt hogy ki hogyan játszhat? Persze ha így teszünk tévedünk, ugyanis meg kell különböztetnünk a popperi felfogásnak egy szintaktikai és egy hozzáállásbeli alkalmazhatóságát, ahogy arra Dienes Zoltán²⁰ hívja fel figyelmünket. Az elmélet szintaktikai vonása alapján a falszifikacionizmus nem másra törekszik, mint arra, hogy minden elméletet kitegyen a megcáfolhatóság lehetőségének. Ez viszont nem az egyetlen aspektusa annak, amit Popper akart. A másik szempont szerint nagyon is lényeges a kutató hozzáállása is, azaz hogy ki akarja-e tenni elméletét a falszifikáció kritériumának. Véleményem szerint Poppernek épp ez a problémája Freuddal, Freud nem küldi harcba elméleteit, minden kritikát elhárít, és ezzel száll ki a tudományos játékból, ezért nem tekinthetjük elméleteit igazán tudományosnak.

Természetesen a verifikáció oldaláról sem olyan egyértelmű a helyzet, mint azt Freud vélhetően szerette volna, hiszen életművében a verifikáció sokkal inkább igenlésként, kedvelt analitikus fogalommal élve: vágyként manifesztálódik, de sohasem tud kitörni a potencialitás keretei közül, sohasem tud aktualitássá válni. Pedig készítése meg volt rá. Freud- ahogy arra Szummer Csaba hívja fel figyelmünket²¹ – három kísérletet is tett arra, hogy alkotása az empirikus tudományosság címkéjét ölthesse magára. E három próbálkozás a neurobiológiai redukcionizmus, a szexuális élet diszfunkcióinak feltárása-tanulmányozása, és a gyermekkori csábítás elmélete (amelyben a gyermekkori traumákat vélte a neurotikus viselkedések okaként beazonosítani). Mindhárom esetben Freud feltételezett minden lelki jelenségnek egy empirikusan megragadható okot, és okozati rendszerként próbálta magyarázni mindazt, amivel a pszichoanalízis foglalkozik. Az első kísérlet során idegrendszeri folyamatok lettek volna azok, melyek a lelki jelenségek empirikus alapját biztosítják, a második esetben a diszfunkciók szolgáltak volna magyarázatokként, a harmadikban pedig az említett traumák. Véleményem szerint szépen nyomon követhető az a haladási útvonala, ahogy Freud számára csak a remény marad, hogy a pszichoanalízist és az empirikus verifikálhatóságot összebékítse, miközben kísérletei sorra vallanak kudarcot. Mint jól látható, az első esetben a neurobiológiai törekvés még ezer szállal kötődik a természettudományokhoz, lényegében abból nő ki magát, míg a diszfunkció már sokkal inkább képlékenyebb fogalom, többet bíz a pszichoanalitikusra és annak találékonyságára, felfedezi e az élettörténet összefüggéseit és a diszfunkciókért felelős eseményeit, de ez még mindig objektívebb, mint a harmadik kísérleti szakasz, ahol az egyéni különbségeket is beleértve, már sokkal nehezebben értelmezhető és tehető objektívvá az, hogy mire milyen trauma milyen hatással van, s e hatás kimutatása, hacsak univerzális következményeket nem feltételezünk, objektíve kimutathatatlan. Univerzális következmények esetében viszont elvesznének az egyéni különbségek, melyre a pszichoanalízis oly erősen épít; egy traumára minden szenvedő alanynak azonos mechanizmusokkal kellene reagálnia. Ekképpen mindhárom kísérlet hamar

²⁰ MTP. 28.o.

²¹ Szummer Csaba: *Freud nyelvjátéka*. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest, 1993. 47-53.o. Később: FNY.

hamvába fulladt, Freud pedig az empirikus tudományok területe helyett a hermeneutika berkeiben találta magát.

Érdekes tény az is, hogy Freud bármily empirikus igazolási módszeren is dolgozott, bármilyen természettudományos kereteken belül is próbált mozogni, tárgyát sohasem igazította a metodológiához²², amiből számomra egyértelműen következik a módszer alsóbbrendű léte az elmélethez képest, viszont az elmélettel szemben ezért cserébe „kötelező elvárás volt”, hogy mindig működjön, eredményre jusson, egyszerűen: gyógyítson! Az empirikus alapokra helyezés legitimációs törekvés volt, megfelelni a kor elvárásainak, a tudományosmértéknek.²³

Az egységes tudományosmérték koncepciója egyébként mindkét szerzőnél lényegi mozzanatként van jelen. Popper úgy találta, hogy a saját demarkációs kritériuma szervezi ezt az eszményt harmonikussá és megingathatatlanul működőképessé, míg Freud már a kezdetektől úgy vélte, hogy elmélete a tudomány ösvényén halad, s az a nyelv, amelyen a pszichoanalízis szól az az „egyesült tudomány naturalista nyelve”.²⁴ Ekképpen „gyermeke” részesül ebből a tudomány egészéből. Nem is meglepő, hogy a pszichoanalízis tudományossága mellett érvelők gyakran épp ebbe a nyelvezetbe kapaszkodnak és azt vallják, hogy épp ez igazolja a freudi természettudományos törekvések sikerességét, mivel „Freud a pszichoanalitikus terminológia jelentős részét a természettudományokból veszi át, ezért fogalmai tulajdonképpen természettudományos, például „kriptoneurológiai” vagy „kriptobiológiai” fogalmak”.²⁵ Igen ám, de észre kell vennünk, hogy bár mindkét gondolkodó tudományegésről beszél, a két tudományegész csak elméletben ugyan az, amelyhez tartozni szeretnének, a gyakorlatban viszont teljesen különbözőek. Popper eszményéhez tartozni nem elegendő pusztán természettudományos nyelven megfogalmazni mondanivalónkat és törekedni a tudományosságra, mint olyanra. Nála a tudományosság éppen a falszifikációban ölt testet, ez a belépő a „klubba”, aki ezt nem teljesíti, annak esélye sincs a tudományos körökhöz való tartozásra.

Figyelemre méltó, hogy miért is volt Popper gondolkodásában ilyen központi szerepe a falszifikáció aktusának. Sok Popperről szóló szakirodalom figyelmen kívül hagyja Popper evolucionista oldalát (nem így Pléh²⁶, aki kifejezetten hangsúlyozza azt). Popper hasonlóan képzelte el a tudomány működését, mint ahogyan évezredek óta az evolúció működik a maga útján, központi mozzanatával együtt: a szelekcióval. Ha a természetben nem lenne szelekció az azt eredményezné, hogy minden életben maradna, bármilyen maladaptív vagy torzszülött is a gyermek vagy képesség, amely létrejött. Bizony a szelekció hiányát

²² FNY: 51.o.

²³ A legitimációs törekvésekről lásd: Uo.

²⁴ Hempel és Oppenheim kapcsán a kifejezést említi: Szummer Csaba: Freud, avagy a modernitás mítosza. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2014. 101.o. Később: FMM.

²⁵ Sullowayt követve Szummer említi: Uo.: 75.o.

²⁶ Popper evolucionista elképzeléseire lásd: Pléh Csaba: Karl Popper és a pszichológia In.: *Hagyomány és újítás a pszichológiában*. Balassi Kiadó, Budapest, 1998. Leginkább: 191-198.o. Később: PP.

a természetben elképzelni lehetetlen, ténylegesen természetellenes elképzelés, de úgy vélem mindennek analógiája a tudománnyal már sokkal megragadhatóbb; hiszen, ha a tudományban nincs szelekció, az egy olyan állapotot eredményez, amelyben minden elmélet, ami megszületik tudományos, senki sem akarja tesztelni azt, senki nem akarja megcáfolni. Ebben a helyzetben minden elmélet életben maradna, legyen az akár tudományos, akár áltudományos, akár igaz, akár téves kijelentés, mi pedig képtelenek lennénk eligazodni az állítások erdejében. Éppen ezért fontos a hozzáállás, amit Popper sürget, ugyanis „számára nem a tévedések elkerülése, hanem a hibák könyörtelen kijavítása a fontos”²⁷. Nem azzal van a baj, ha egy tudós elme hibázik, hanem azzal, ha ezt a hibát nem akarja a cáfolhatóság kritériumának alávetni. Sőt a tévedésekre és a megoldási javaslatok sokszínűségére éppen hogy fontos szerep hárul; csak így tudja a tudomány elvégezni a maga evolúcióját sajátos szelekciójával egyetemben, ha a javaslatok s megoldások közül tud szelektálni. Egyes felvetések ennek során örökre elfelejtődnek, mások túlélnek, mindaddig míg nem jön egy újabb s jobb, amely kiszelektálja őket is. Ha viszont a tévedéstől való félelem megbénítja a tudományt, és egy probléma megoldásával szemben csak kevés javaslattal szálunk harcba, az az egyik legrosszabb eshetőség; túlzott óvatosságunk következtében bezárjuk a kapukat az emberi kreativitás előtt, s meg sem adjuk a túlélés lehetőségét olyan elméleteknek, amelyek talán mégis minket igazoltak volna. Gondolhatunk itt például Demokritosz atomelméletére, amely megszületése után sokáig csak a tudománytörténet homályos rétegeibe zárva várta újbóli felemelkedését az atomok tényleges felfedezéséig. Sikert futott be, bár az antik korban lehetetlen lett volna a rendelkezésre álló eszközökkel verifikálni, ugyanakkor a falszifikáció útja nem volt bezárva az elmélet előtt. Így azt mondhatjuk, a tudományban is érvényes a popperi felfogás szerint a „jobb lenni, mint nem lenni” örökkérvényű (leginkább leibniziánus) filozófiai elv, annyi kiegészítéssel, hogy a létezés (itt értsd: a tudományos elméletek „élete”) csak addig igazolt, ameddig azok a szelekciónak áldozatul nem esnek. Ez pedig ennek az életnek elkerülhetetlen és lényeges működési elve.

Ha továbbvisszük gondolatmenetünket lényeges elem az is, hogy mitől eset el konkrétan Freud akkor, mikor sikertelen kísérletei után az empirikus igazolhatóság eszméje eltűnt a látóhatáron a pszichoanalízis szeme előtt. Figyeljük meg, hogy Popper kijelenti, hogy a falszifikacionizmus nem a jelentés (értelmesség) kritériuma²⁸, hanem a tudományosságé, ami már csak azért is lényeges, hiszen az előbbieken Freudot a Bécsi kör elméleteihez tartottuk közelebbinek. Mindehhez hozzá kell tennünk azt a megjegyzést is, hogy mivel a Bécsi kör az értelmetlenség vádjával közelített minden metafizikai állítás felé (mint mondjuk a heideggeri filozófia kijelentései) véleményem szerint Freud elmélete sem járt volna jobban elbírálását tekintve; homályos fogalmait épp oly értelmetlennek nyilvánították volna, mint a heideggeri gondolatokat. Ebből a szempontból Freud még mindig jobban járt Popperrel, aki bár a pszichoanalízis tudományosságát elvitatta, de értelmességét meghagyta neki. Ezen eszmefutatás alátámasztására gondoljunk csak

²⁷ Uo. 194.o.

²⁸ KTI. 50.o.

a már korábban emlegetett tudattalanra. A tudattalan fogalma abból indul ki, hogy feltételezzük x-et, amiről kezdetben semmit sem tudunk, de feltételezzük létét, majd pedig megfigyeléseink alapján „kitaláljuk” milyen lehet, megkonstruáljuk, tartalmakkal töltjük fel; lényegében a pszichoanalízis során ami tapasztalatilag nem magyarázható azt hozzákötjük, így a tudattalan bárminek oka lehet.

Természettudományos szempontból a következőképpen érvelhetnénk: a tudattalan fogalmát a pszichoanalízisben Freud úgy kezeli, mint egy minden más lapot ütő Jokert. Elképzelhetjük a kártyajátékot, ahol az analitikus játszik betegével, s betege akármilyen tünetet produkál, azt az analitikus Joker kártyáját kihasználva magyarázza. A játékkal csak egy a probléma, a Joker mindig az analitikus kezében van (feltehetően csal?). De akár úgy is definiálhatnánk a tudattalan fogalmát, mint ami közel áll egy népmesei varázs zsákocskához, Freud mindig azt vesz ki belőle, amire éppen szüksége van, hősként lépve szemünk elé, legyőzve minden akadályt. Szép lassan a pszichoanalízis pedig elsüllyed a mitológia és vallás világába, hiszen míg ezekben Isten útjai voltak kifürkészhetetlenek, s mindent amit nem értettünk vagy tapasztalatokkal magyarázni képtelenek voltunk ennek következményeként tártak elénk, immáron a tudat(talan) útjai a megismerhetetlenek, annyi különbséggel, hogy ez csak a mi szemszögünkből igaz, az analitikus mint megváltó képes feltárni annak rejtelmét. Éppen ezért úgy vélem, nem a tudattalan létének feltételezése a pszichoanalízis legnagyobb hibája, ha már az egzaktitás perspektívájából szemlélődünk (hiszen egyértelműen kell egy klinikai entitást feltételeznünk, ami a traumák okának, az elfojtott események emlékképeinek hordozójaként van jelen, amelyek visszahatása a jelenbe elvitathatatlan), hanem az, ahogyan ezt a fogalmat kezeli, felhasználja minden tünet igazolására. Végig csak a feltételezések keretein belül marad, a verifikációt az analitikus döntéséhez láncolja és gyakran téves emlékeket kelt a páciensben (bár ennek ténye abból a szempontból nem releváns, hogy ha a kliens az hiszi ez megtörtént vele, akkor az tüneteiben mint valós esemény tükröződhet, függetlenül fiktív voltától). Így Freud ezekben az esetekben pont mint egy igazi antifilozófus viselkedik: nem csak a másik elméjébe lát bele, megoldva ezzel az interszubsztivitás évszázados problémáját, hanem még azt is meg tudja mondani, mi van abban a dimenzióban, amit még maga a gondolkodó szubsztitum sem képes feltárni, tudatosítani. Mindehhez hozzájárul még az is, hogy a meseszöveg mindaddig folytatódik, amíg a gyermek el nem alszik, azaz a páciens el nem fogadja a freudi érvek megkérdőjelezhetetlenségét: ha elfogadja, hogy egy tünetnek x volt az oka, akkor azért, ha nem fogadja el akkor pedig azért van igaza az analitikusnak, hiszen épp a tagadás jelzi, hogy megbújik ott „valami”. Az utóbbi esetben természetesen a mese folytatódik, s ekképpen válik a pszichoanalitikus (Szummer felosztása alapján²⁹) egyszerre empirikus kutatóvá, értelmezővé és narrátorrá, aki a történet írója is egyben. Márpedig a popperi téziseket szem előtt tartva, így csak Freud egyharmad részben lehet valódi tudományt művelő személy, hisz az osztrák tudományfilozófus szemszögéből mind az értelmezőt, mind a narrátort a tudományon kívüli területekre kell helyezni, s ott is kell tartani.

²⁹ FNY. 38.o.

A fejezetet azzal kezdtük, hogy Popper szándéka nem egy Freud kritika kidolgozása volt, hanem tudományosmégének működésbe léptekor esett Freud is áldozatul, így érdemes hasonló gondolatszállal zárni írásom ezen szakaszát. Mivel a popperi felfogás nem csak Freud ellen irányul, így nem csak a pszichoanalitikusoknak, hanem (mint az korábban említésre is került) az egész pszichológia tudományának intő jelzéseket adhat. Ezt leginkább Pléh Csaba alkotta fogalmával, a „klinikus paradoxonával” demonstrálhatjuk:

„Képzeljük el hogy bizonyítani szeretném, hogy a verés ágybavizeléshez (a nadrágot hordó anya homoszexualitáshoz stb.) vezet. Jönnek a betegek, 10-ből 8 ágybavizelőt ver az anyja. Quod erat demonstrandum. Igen ám, de mindeközben nem láttam a nem ágybavizelőket. (Attól a klinikus paradoxona ez, hogy ő csak a problémás esetekkel találkozik.) Ha az arány náluk is 80:20%, akkor a feltételezett tényezőnek nem lehet oki szerepe”.³⁰

Pléh példájából jól látható: ha a pszichológus nem teszi magáévá a popperi magatartást, nem igyekszik saját maga cáfolatára, s nem gondolkodik mindig azon, hogyan tudná saját eredményeit minél jobban és minél nagyobb próbák elé állítani, akkor hamar vakvágányra tévedhet, és hibás következtetéseket vonhat le eredményeiből. Éppen ezért nem csak a pszichoanalitikusoknak, hanem minden pszichológusnak releváns lehet Popper, s bár tudományosmégje manapság nem olyan divatos (mint mondjuk Kuhn színrelépése előtt), attól még elgondolkodtató és használható vonásokban gazdag filozófiai konstruktum.

III. Wittgenstein bírálata

Hasonlóan Popperhez, Wittgenstein is arra jut Freuddal kapcsolatos következtetéseiben, hogy a pszichoanalízis közelebb áll a mitológiákhoz, mint a tudományhoz³¹, a részvétel benne hit kérdése, nem pedig racionális döntés eredménye, és a szubjektumon múlik hisz benne vagy sem. Illeszkedve az előbbiekhöz Wittgenstein is feltárja, hogy pl.: egy vicc okát Freud sohasem mondhatja meg, hiszen az kísérleti úton feltárható és bebizonyítható, maximum az indítékát tudja megragadni, ami pedig attól függ, hogy páciense elfogadja-e, hogy ez volt a vicc indítéka vagy pedig sem³². Wittgenstein felfogásában is a személyes beleegyezés a domináns, ami pedig nem lehet a tudományosság alapja.

Úgy vélem, nem csak a nyelvhasználatot tanuljuk olyasformán – mint azt Wittgenstein is hangsúlyozza kései munkáiban – hogy bizonyos szabályokat sajátítunk el, avagy megtanuljuk játszani az élet szülte nyelvjátékokat; hanem a pszichoanalitikus is bizonyos szabályokat elsajátítva *tanulja meg*, hogyan kell egy analitikus terápiát levezetni, és hogy pl.: a páciens szabad asszociációiból vagy éppen álmaiból milyen következtetéseket kell levonnia. Lényegében a

³⁰ PP. 199.o.

³¹ Wittgenstein megjegyzéseit a pszichoanalízisről lásd: In.: FFP. 63-79.o.

³² Uo. 63.o.

pszichoterapeuta sem tesz mást, mint hogy elsajátít egy nyelvjátékot, amelynek megvannak a megkérdőjelezhetetlen és elengedhetetlen szabályai, amiknek a betartása a „győzelemhez”, azaz a helyes következtetések levonásához nélkülözhetetlen. Kérdéses persze, hogy a levont eredmények csak a nyelvjátékon belül relevánsak, vagy a játékon kívüli dimenziókban is jelentős eredményként artikulálódnak-e? Vajon a levont következtetések képesek a nyelvjátékon kívül is változásokat hozni? Ha menetközben megszakítják (az egyébként sem túl rövid) terápiát, tehát a beteg a játékon kívüli világban találja magát, az eddig elért eredmények könnyen elveszhetnek, a neurotikus tünetek ismételten megjelennek. Az élet más játékokat szül, ezért olyan eredményeket kell produkálni, amelyek a páciens számára tartósak, és a realitásban, a játékon kívül is maradandóak. Illetve nem elhanyagolható szempont az sem, hogy valóban minden analitikus és minden páciens ugyan azt a nyelvjátékot játssza vagy sem a terápia során?

Éppen ezért úgy gondolom Wittgenstein pszichoanalízis kritikáját nyelvjáték elmélete felől érdemes megközelíteni. Mivel Freud nem képes univerzális törvényt felállítani az elme működésével szemben, még ha ő maga hit is egy ilyesfajta törekvés végig vitelében, arra az álláspontra kell jutnunk wittgensteini alapon, hogy minden pszichoterápia egy-egy külön álló nyelvjáték, s mint ahogy azt a nyelvjátékoktól megszokhattuk, egy adott szó (vagy jelen esetben jelenség) mindig más-más módon viselkedik. Tehát egy jelenség, amit Freud megragad egy betegénél, lehet hogy egy másiknál teljesen mást jelent, hasonlóan például a „jó” definíciójához. Másképp használjuk abban a mondatban (nyelvjátékban), hogy „Ez a gyógyszer jó!” és abban, hogy „Légy jó gyerek!”. A jelentések között pusztán rokon a kapcsolat. Épp így, minden páciensnél egy-egy hasonló tünetet más és más trauma, elfojtás generálhat, sőt hasonló traumák más-más tünetekben jelenhetnek meg az emberi viselkedésben. Mindemellett Freud törekedett olyan fogalmak megalkotására (pl.: az elfojtás), amely minden páciens mentális viselkedésének leírásánál alkalmazható, beazonosítható, de ezen fogalmak tényleges tartalommal való feltöltésének esetében, mindig a különbözőség és képlékenység dominált, így nem tudtak valóban univerzális fogalmakként a tudományhoz vezető vezérfonalként szolgálni. Azt mondhatjuk, hogy Freud egy nyelvjáték képviselője, ami ugyanakkor nem azonos a tudomány nyelvjátékával, hiszen nem képes univerzális kijelentéseket tenni, és kísérletileg igazolni azokat.

Elmerülve a wittgensteini életműben, más érdekes észrevételeket is tehetünk, például a *Filozófia vizsgálódások*³³ híres-hírhedt skatulyázott bogarak példájából kiindulva. Wittgenstein elképzelései szerint, annak kijelentése, hogy fájdalman van, egy olyan metaforikus képpel érzékeltethető, mintha mindenkinek lenne egy kis skatulyája, s mindenki azt állítaná egy bogár van benne, de senki a másik skatulyájába bele nem láthatna, sőt még a saját kis dobozkájának tartalmáról sem lehetne száz százalékos bizonyossága. Természetesen ez a kép az interszubsjektivitás problémájával analóg, nem láthatunk bele mások fejébe, ha valaki azt mondja fáj, semmilyen úton-módon nem bizonyosodhatunk meg

³³ Wittgenstein, Ludwig: *Filozófiai vizsgálódások*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1992. Később: FV.

igazáról. Fájdalma ugyan úgy lehet téves képzet (rosszul használt nyelvi kijelentés) mint valóság. Ugyanakkor én úgy gondolom, a fájdalom kapcsán még mindig könnyebb a dolgunk, mint a pszichológia problémák, például a depresszió vagy a szorongás beazonosításakor. A fájdalom ugyanis jobban objektíválható, mint az említett két lelki jelenség. Ha látjuk, hogy valakinek szuvas a foga, vagy egy röntgenfelvétel alapján, hogy karcsonjtja eltörött, egyfajta megbizonyosodást kaphatunk arról, még ha ez nem is lehet megkérdőjelezhetetlen bizonyosság, hogy az illető joggal mondja „fáj”. Bár a lelki jelenségek is produkálhatnak testi tüneteket, s vannak rögzített diagnosztikai kritériumaik, azok beazonosítása mégsem ilyen egyszerű. Eleve már a szorongás fogalma is nehezen megragadható; mit jelent szorongani? Ez esetben hogyan bizonyosodhatnánk meg arról, hogy a másik tudja mi az, hogy szorongani? Vagy éppily relevánsan kérdezhetjük: honnan tudja az analitikus, hogy feltárta ezt a szorongást, és megtalálta az okát?

A kulcsszó, amit keresünk a beszélgetés. Fontos hangsúlyoznunk, hogy a pszichoanalitikus semmi másból nem tud páciense állapotáról következtetéseket levonni, mint annak elmondott szavaiból, illetve az azokat kísérő jelenségekből pl.: elszólás, hezitálás. Így ismételten a skatulyába rejtett bogaraknál találhatjuk magunkat: a páciens megnyilatkozásai és az azokból leszűrt összefüggés halmazok, mivel nem ellenőrizhetőek, nem lehetnek valódi tudományos következtetések alapjai, de lehetnek egy gyógyító folyamat lényeges elemei, amelyek univerzálisan nem alkalmazhatók, de annak az egyedi egy esetnek a kezelésében mérvadók.

Wittgenstein és Freud közös vonása, hogy a nyelv erejét mindketten felismerték. Wittgenstein jól tudta, hogy az összekuszált nyelv, milyen kilátástalan problémákat szülhet például a filozófia területén, Freud pedig életműve során gyakorta hangsúlyozta milyen fontos az, hogy a beteg maga eszméljen rá saját problémáira, hogy *kimondja*, ami frusztrálja. Épp ezért is volt Freud kedvelt módszere a terápia során a szabad asszociáció módszere, ahol is arra kérte pácienseit, legyenek saját gondolataik külső megfigyelői, és szabadon mondják ki mindazt, ami eszükbe jut. A lényeg itt pont a gondolatok szavakba öltésében ragadható meg, ki kell mondani a problémákat, hogy a páciens egyáltalán a gyógyulás útjára léphessen.

A *Filozófia vizsgálódások* 309. paragrafusában Wittgenstein így nyilatkozik a filozófiáról: „Mi a célod a filozófiában? – Hogy megmutassam a kiutat a légynek a palackból”.³⁴ Voltaképpen hasonlóan áll pácienséhez a pszichoterapeuta is, rá kell vezetnie őt arra az útra, amely meghozza a tünetek felszámolását és a belátás okozta gyógyulás lehetőségét.

Mindebből jól látható, hogy Wittgenstein viszonya Freudhoz igencsak ambivalens. Néhol egyenesen és élesen bírálja a freudi elképzeléseket, azok mitológia jellegét, máshol viszont, mint reményeim szerint a fentebbiekben ki is mutattam, bebizonyítható, hogy a két szerző gondolatvilága nem is áll annyira messze egymástól, Freud inspirálta Wittgensteint, s talán a wittgensteini filozófia és a freudi pszichoanalízis egymás komplementereként is felfogható (még ha ez a kijelentés nem is állja meg a helyét száz százalékos pontossággal, az imént említett

³⁴ FV. 154.o.

ambivalens jegyek miatt). Mindezt talán alátámasztja az is, hogy a wittgensteini filozófia is felfogható úgy, mint egy végigvihető terápia³⁵. Gondolhatunk itt akár a *Vizsgálódások* nyúl-kacsa ábrájára is³⁶. Egy bizonyos dolog más aspektusból való megtekintése, egy egyszerű aspektusváltás elhozhatja a problémákkal való felszámolás lehetőségét is: más aspektusból nézve nem kell aggódnunk azon, hogy túl nagy a nyúl füle, hiszen a képen egy kacsa látható, méretarányos csőrrel. Hasonló dolgot tesz az analitikus is a freudi terápia során, más megvilágításba helyezi a dolgokat azzal, hogy az eddig tudattalant a felszínre hozza³⁷.

IV. Zárszó, amely talán megmenti Freudot

Dolgozatomban igyekeztem bemutatni Popper és Wittgenstein azon gondolatait, amelyek megfosztják a pszichoanalízist attól, hogy az legyen amire született, azaz hogy tudomány, és ehelyett a mitológia és metafizika társaként kezelték azt. De egy tényezőről még nem szóltunk, ez pedig az emberi tényező. Igaz, hogy Freud törekvései szerint a természettudományokkal rokonította elméletét, de megvalósítása az orvostudományok felé tendáló elmozdulást mutat. Valóban oly fontos megfelelni a tudományos kritériumnak akkor, amikor az elmélet számtalan ember esetében működőképes, és jobba teszi azok életét? Számít-e az elméletek cáfolhatósága-cáfolhatatlansága, akkor ha hasznosan tevékenykedik az emberek segítésében? Úgy gondolom az alkalmazással szemben nem lehet panasz, amit inkább a kritika illet az a metapszichológia színt, ahogy Freud az egész pszichoanalízist definiálni, tudománnyá tenni igyekezett. S ha így nézzük, az ideiglenes elméleteket, amit Popper követelt volna tőle, csak metapszichológiai szinten fogadhatjuk el tényleges követelésnek, hiszen a gyógyászatban inkább a hasznosság (működőképesség) és nem a demarkációs kritérium betartása a legfőbb cél³⁸.

A pszichoanalízis másik lehetősége abban rejlik, hogy a hermeneutika vagy a filozófia területein egyáltalán nincs bukásra ítélve. Szummer egyenesen úgy ír róla, mint „újfajta hermeneutikai módszer”³⁹. Így a hermeneutikus beállítódást követelő

³⁵ A wittgensteini filozófia terápiaiként való alkalmazásának lehetőségeiről elsőrangú áttekintést ad: Heaton, John M.: *Wittgenstein és a pszichoanalízis*. Alexandra Kiadó, Pécs, é.n.

³⁶ Uo. 281.o.

³⁷ Az aspektusváltás létrehozása kapcsán megkerülhetetlen, hogy említést tegyünk a kognitív terápia (Beck, Ellis) hasonló törekvéseiről is, ahol szintén a páciens gondolkodásának megváltoztatása a kitűzött cél; nem az számít, hogy mi történik a világban, hanem hogy a kliens hogyan éli meg azt, hogyan interpretálja.

³⁸ Természetesen az orvostudomány is természettudományos eredményekre épülő diszciplína, de annyiban mégis egy szűkebb halmaz, hogy a gyógyászatot már nem az a klasszikus kérdés mozgatja, hogy „*Mi igaz és mi nem?*”, hanem az, hogy mi hoz enyhülést a betegeknek. Éppen ezért az orvostudománynak nem létfeltétele belemenni a tudomány határait és egységét érintő kérdésekbe; ez sokkal inkább feladata a természettudományoknak, amelyek megalapozzák az orvoslás lehetőségeit.

³⁹ FMM. 102.o.

bölcsészettudományok területén belül a pszichoanalízis tudományos státust kaphat, sőt véleményem szerint az orvostudományok területén is jó eséllyel pályázik a tudományosság címkére (pl.: neuropszichoanalízisként). Látszólag minden rendben lenne, csak megint Freud szándéka nem teljesül ebben az esetben sem: nem filozófiát, nem medicinát, hanem természettudományhoz tartozó diszciplínát akart létrehozni.

S mi lett belőle? Ismételten Szummer szavaival élve a „modernitás mítosza”⁴⁰, ami alatt olyan hermeneutikus narratívát érthetünk, amely alapvető szükségletünket, igényünket elégíti ki: „márpedig mesélni muszáj”, ahogy Marquard mondaná.⁴¹ Szükségünk van a narratív történetekre, nem csak a világról, hanem az emberről is, és ez egy döntő érv amellel, hogy miért nem szabad elfelejtenünk Freudot. Mindehhez hozzákapcsolhatjuk a posztmodern fikcionalizmus érdekes elképzelését is, azaz „az analitikus konstrukciónak nem szükséges a valósággal való megfelelésre törekednie, hanem elegendő belső koherenciát elérnie, olyasfajta narratív érvényességet, mint ami a regények vagy novellák sajátja”.⁴² Így ismételten arra jutunk, hogy az igazság nem döntő fontosságú a pszichoanalízis létjogosultságát érintő kérdésekben, de ezzel meg is fosztjuk egyben természettudományos célkitűzéseitől.

A pszichoanalízis fogalmai, leginkább gondolhatunk itt a tudattalanra, később valódi természettudományos eredmények alapjait nyújtották, és sosem tudhatjuk, mikor épp melyik freudi fogalom kap új erőre, és adja egy új eget rengető felfedezés alapját; valóban hozzájárulva így a természettudomány fejlődéséhez, lényegében saját magát is tudománnyá téve. Jóllehet ezen írás nem foglalkozott Polányi Mihály filozófiájával, néhány passzust mégis érdemes kölcsönvennünk a világhírű magyar filozófustól, hogy új megvilágításba helyezzük az eddig elhangzottakat. Polányi így szól: „Én hiszek benne, hogy a filozófiai rejtvények megoldása, például azé, amelyet az a kérdés vet fel, hogy megjósolhatjuk-e saját cselekedeteinket, szintén lényeges fogalmi felfedezésekhez vezethetnek”⁴³. S mi mást tett volna Freud is „ki a talányt megfejtette”. Gondolkodásával elősegítette a természettudományok fejlődését, még ha nem is olyan közvetlen módon, mint azt Freud szerette volna. Polányi sorai egyébként Popper elképzeléseitől sem idegenek, hiszen ő is elismeri, hogy „...az ilyen mítoszokat tovább lehet fejleszteni; és tesztelhetővé válnak; valamint azt is láttam, hogy történeti szempontból minden – vagy majdnem minden – tudományos elmélet mítoszokból ered, és hogy egy mítosz tudományos elméletek fontos anticipációját tartalmazhatja”⁴⁴. Ebből a szempontból a problémát következképpen úgy tudnánk megfogalmazni, hogy jelenlegi állapotában a freudi elmélet nem képes beágyazódni a kor természettudományos elképzeléseibe, de a lehetőség nyitva áll előtte, hogy fejlődjön és inspiráljon, ezáltal valódi természettudományos eredmények alapját

⁴⁰ Uo. 135.o.

⁴¹ Marquard és Freud párhuzamához lásd: FMM. 132.o.

⁴² Uo. 103.o.

⁴³ Polányi Mihály: *Személyes tudás*. I kötet. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1994. 191.o.

⁴⁴ FFP. 87.o.

szolgáltassa. Danics Zoltán kiváló analógiával érzékelteti a pszichoanalízis jövő felé tendáló tudományos lehetőségeit:

„Valahogy úgy vagyunk, akár az ókori görögök és a mai instrumentális csillagászat. A görögök kevés precíz eszközzel, sok fejtöréssel, kifinomult megfigyelésekkel, szofisztikált spekulációkkal rájöttek galaktikus jelenségekre, megjósoltak csillagászati eseményeket, sőt, megmondták, hol lehet majd olyan égitesteket találni, amelyek az ő korukban még nem látszottak a rendelkezésre álló eszközök korlátozott felbontóképessége miatt. Meg tudták mondani a látható bolygók és holdak mozgásából következtetve, hogy kell legyenek akkor és ott nem látható égitestek is. És az optikai, és rádióteleszkópok nagy számban igazolták megfigyeléseik, következtetéseik helyességét.”⁴⁵

Freud helyzete tehát nem is olyan reménytelen, mint az elsőre látszott, sőt míg mondjuk Popper elképzelése talán visszaszorulást mutat a tudományos körök berkein belül (hiszen a Kuhn-féle paradigmaváltó, tudományos forradalom elképzelés életképesebbnek bizonyult), s míg Wittgensteint sem mindig érvényesítik a tudományos vitákban, addig Freud számára új lehetőségek nyílnak a kognitív tudományok és az idegtudomány területén. Minderre a híres osztrák-amerikai Nobel-díjas pszichiáter Eric. R. Kandel hívja fel a figyelmünket, aki bár elismeri cikkében, hogy a pszichoanalízis „hagyományos sikeresebb volt új gondolatok felvetésében, mint azok ellenőrzésében”⁴⁶ - ahogy ezt Danics példáján keresztül én is érzékeltettem - de mégis teret kaphat a kognitív tudományok területén belül, hiszen felvetései, ebben a megközelítésben, túlmutatnak a mitológia transzcendens, tudománytalan magyarázatain és megfelelő eszközökkel ellenőrizhetők, akár cáfolhatóvá tehetők. Így bár Kandel is elismeri, hogy korábban Freud és a pszichoanalízis nagy hiányossága volt, hogy „kísérletező elfogultságát vak-kísérletekkel tartsa kordában”⁴⁷, most, a kognitív tudomány megszületésével és az idegtudományok fejlődésével új lehetőségek nyíltak meg számára a természettudományokhoz vezető úton. Eddig az analízist sokkal inkább a hermeneutika egy ágaként kezeltük, de az új fejleményeknek köszönhetően az elkövetkezendőkben a kognitív tudományok egyik legjelentősebb meghatározó tényezőjévé válhat; egyfajta hidat adhat a biológia és a humántudomány alapú lélekvizsgálat között. Igazat kell adnunk Pető Katalinnak⁴⁸, aki meglátásaival jelzi, hogy a test és lélek kapcsolat túl komplex probléma ahhoz, hogy egyetlen tudomány, mint pl.: a filozófia vagy a biológia, képes legyen megoldani rejtélyét.

⁴⁵ Danics Zoltán: Lélek a neuronhálózatokban? A pszichoanalízis esete az idegtudományokkal. In: *Imago* 1(22) 105.o.

⁴⁶ Kandel, Eric. R.: A biológia és a pszichoanalízis jövője: egy újragondolt pszichiátria szellemi keretei. In: *Imago* 1(22) 7.o.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Pető Katalin: A neurontól a lélekgig: a pszichoterápia neurobiológiai alapjai. In: *Imago* 1(22) 52.o.

Ezért a kognitív tudományok fejlődése előtt - amelyek több diszciplínát egyesítenek egy név alatt és nem idegenkednek a pszichoanalízis hermeneutikai vonásaitól - nagy lehetőség van, s ebben a lehetőségben részesedhet a pszichoanalízis. S bár egy másik címke alá beágyazva, de végre beteljesítheti sorsát és természettudománnyá válhat.

Összegezve az elmondottakat, levonva a konzekvenciákat írásomból, talán ha Freud (Popper felől nézve) túrta volna munkásságának kritikáit, és nem rettegett volna a cáfolhatóságtól, és ha (Wittgenstein felől nézve) túl tudott volna lépni az egyedi jelenségeken egy univerzálisabb elmélet felé, akkor talán nagyobb lenne tudományos presztízse, mint azt manapság gondolják a pszichoanalízis illetékes bírálói, akik néha az emlegetett kognitív tudományba való beemeléséről is megfélekednek. Persze ez a Freud által áhított univerzalitás szükségszerűen magával hozta volna – és ez a természettudományokban tetten is érhető – az egyedi esetek és problémák háttérbe szorulását, amivel épp az egyéni életutak és események interpretálását és feldolgozását záránk ki (vagy egy olyan szintre degradálnánk, ahol az egyén problémája csak mint az adatgyűjtés egy potenciális lehetősége adott, de amivel szubjektíve nem kell semmit kezdenünk). Könnyen megeshet, hogy az analízis csak addig a pillanatig képes megtartani magát az embert és annak személyiségét a középpontban, míg a filozófia talaján mozog, és nem lép a szigorú tudomány által megkövetelt egzaktuság területére. Feltehetjük tehát a kérdést: valóban jobban járnánk egy biológiailag igazolt és matematikailag megtámogatott elmélettel, mint egy emberközpontú filozófia közeli analízissel?

Bibliográfia

1. Badiou, Alan: *A század*. Typotex Kiadó, Budapest, 2010.
2. Bánfalvi Attila: *Mélységvesztésben*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2006.
3. Danics Zoltán: Lélek a neuronhálózatokban? A pszichoanalízis esete az idegtudományokkal. In: *Imago 1(22)* 93-106.
4. Dienes Zoltán: *Mitől tudomány a pszichológia?* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2013.
5. Erős Ferenc és Szummer Csaba szerk.: *Filozófusok Freudról és a pszichoanalízisről*. Cserépfalvi Kiadása, Budapest, 1993.
6. Freud, Sigmund: *Ösztönök és ösztönsorsok. Metapszichológiai írások*. Filum Kiadás, Budapest, 1997.
7. Heaton, John M.: *Wittgenstein és a pszichoanalízis*. Alexandra Kiadó, Pécs, é.n.
8. Horgan, John: Miért nem halott Freud? In: Boross Ottilia és Pléh Csaba szerk.: *Bevezetés a pszichológiába. Szöveggyűjtemény*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
9. Kandel, Eric. R.: A biológia és a pszichoanalízis jövője: egy újragondolt pszichiátria szellemi keretei. In: *Imago 1(22)* 5-44.

10. Pető Katalin: A neurontól a lélelig: a pszichoterápia neurobiológiai alapjai. In: *Imago 1(22)* 51-60.
11. Pléh Csaba: Karl Popper és a pszichológia. In: Pléh Csaba: *Hagyomány és újítás a pszichológiában*. Balassi Kiadó, Budapest, 1998.
12. Polány Mihály: *Személyes tudás. I. kötet*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1994.
13. Popper, Karl: *A tudományos kutatás logikája*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997.
14. Szummer Csaba: *Freud, avagy a modernitás mítosza*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2014.
15. Szummer Csaba: *Freud nyelvjátéka*. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest, 1993.
16. Wittgenstein, Ludwig: *Filozófiai vizsgálódások*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1992.

Rezümé

Írásomban a pszichoanalízis tudományfilozófiai kritikáit tekintetem át Karl Popper és Wittgenstein munkásságán keresztül. Hosszas elemzés alá vettem, hogy Freud elméletei miért nem felelnek meg a Popper által kívánt falszifikáció kritériumának, illetve megvizsgáltam, hogy Wittgenstein nyelvjáték elmélete és a szabálykövetésről vallott elképzelései, hogyan függenek össze és egyben hogyan bírálják felül a pszichoanalízis alapvető mechanizmusait. Fő elképzelésem az volt, hogy bebizonyítsam, hogy Freud saját törekvései ellenére, hogy a pszichoanalízist minden áron az egzakt tudományosság fokára emelje, a folyamat nem végződött teljes mértékben sikerrel, de ettől függetlenül, a pszichoanalízis a hermeneutika és a filozófia határán még egyáltalán nem egy elvetendő és hasznavehetetlen alkotás. Akárhogy is tekintünk az analízisre (mint tudomány vagy filozófia), a gondolkodástörténet és a lélekgyógyászat egy olyan megkerülhetetlen eleme, amelyet hiba és nagy veszteség volna felejtésbe taszítanunk.

Diszciplináris besorolás: pszichoanalízis, tudományfilozófia.